

Usul İslam Araştırmaları
ISSN 1305-2632 | e-ISSN 2147-8279
Nisan/April 2022, 37 (37): 81-102

**Osmanlı Devleti'nde Ayasofya Camii Kayyımları (Ayasofya'nın Bakım
ve Temizlik Görevlileri)**

Trustees of the Hagia Sophia Mosque in the Ottoman Empire

Erdoğan Polat

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı,
erdoganpolat@ardahan.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3088-337X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Arařtırma Makalesi/Research Article

Geliř Tarihi/Received: 28 Temmuz/July 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26 Nisan/April 2022

Yayın Tarihi/Published: 20 Mayıs/May 2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Nisan/April

Cilt/Volume: 37

Sayı/Issue: 37

Sayfa/Pages: 81-102

Cite as/Atf: Polat, Erdoğan. "Osmanlı Devleti'nde Ayasofya Camii Kayyımları (Ayasofya'nın Bakım ve Temizlik Görevlileri) [Trustees of the Hagia Sophia Mosque in the Ottoman Empire]". Usul İslam Araştırmaları-Usul Islamic Studies 37/37 (Nisan 2022): 81-102.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Erdoğan Polat).

Osmanlı Devleti'nde Ayasofya Camii Kayyımları (Ayasofya'nın Bakım ve Temizlik Görevlileri)

Öz

Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya vakfiyesinde camiye hizmet edecek görevliler ve bunların istihdam şekilleri belirlenmişti. Vakfiyede, Ayasofya'da vazife yapacak kayyımların sayısı ve alacakları ücretler de tayin edilmişti. İlerleyen zaman diliminde ise kayyımların külliyedeki görev mahallerinin kendilerine verilen vazife beratlarında açıklandığını görmekteyiz. Ayasofya'da çalışan kayyımlar, Osmanlı idarecilerinden gördükleri ilgi sebebiyle diğer cami kayyımlarından ayrılıyorlardı. Yazdıkları arzuhâller padişahlara kadar ulaşıyor ve talepleri genellikle yerine getiriliyordu. Bu talep bazen emektar bir kayyım için yeni bir evin satın alınması şeklinde olabildiği gibi, bazen de yapacakları yeni bir ev için onlara maddi destek verilmesi şeklinde de olabiliyordu. Ayasofya kayyımlarına camideki diğer çalışanlarla birlikte yüzlerce yıl mutat olarak verilmiş özel bir Osmanlı yemeği olan fodulanın Osmanlı'nın son zamanlarında kesildiğini görmekteyiz. 1909 yılında Ayasofya-ı Kebir ve Sultan Ahmed Camii kayyımları gördükleri saygınlığa gölge düşürecek bir davranışla gündeme gelmişlerdir. Kayyımlar tarafından Ayasofya-ı Kebir ve Sultan Ahmed Camii'lerini ziyaret eden ecnebilerden ücret talep edilmesi, payitahtta daha önce görülmemiş bir uygulamaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ayasofya, Kayyım, Fodula.

Trustees of the Hagia Sophia Mosque in the Ottoman Empire

Abstract

The officials who served the mosque and their employment methods were determined in Fatih Sultan Mehmed's endowment deed of the Hagia Sophia. The number of the trustees who would serve at Hagia Sophia and the fees they would receive were also determined. In the following periods, we see that the duty areas of trustees in the complex were described in duty letters. The trustees working at Hagia Sophia were distinguished from other mosque trustees due to the interest drew from the Ottoman administrators. The petitions they wrote reached the sultans and their demands were generally fulfilled. The requests could sometimes be in the form of purchasing a new house for a veteran trustee, or financial support to build new ones. We see the fodula, special Ottoman dish that was given customarily to the Hagia Sophia trustees with the other employees for hundreds of years, was ceased in the later periods. In 1909, trustees of Hagia Sophia and Sultan Ahmed Mosque came to the fore with an attitude that cast a shadow on their prestige. The request of fees from foreigners who visited the Hagia Sophia and Sultan Ahmed Mosques by the trustees was unprecedented practice in the capital city.

Keywords: Ottoman Empire, Hagia Sophia, Trustee, Fodula.

لقائمين على جامع آية صوفيا للدولة العثمانية

الملخص

تحددت في وقفية آية صوفيا التي أصدرها السلطان محمد الفاتح العاملين الذين يخدمون في الجامع وطريقة خدمتهم ووظيفتهم، كما أوضحت الوقفية عدد القائمين على جامع آية صوفيا والأجر الذي يحصلون عليه، في الفترات اللاحقة نرى أن محل الوظيفة للقائمين في الكليات كان موضحا في أمر التوظيف الذي أصدره السلطان، كان القائمون على مسجد آية صوفيا يتميزون عن باقي القائمين على المساجد لما يرونه من اهتمام من مسؤولي الدولة العثمانية، فكانت العرائض التي يكتبونها تصل حتى السلاطين وعادة ما كان يتم الاستجابة لطلباتهم المذكورة فيها، كان من الممكن أن يكون هذا الطلب هو شراء منزلا لأحد القائمين القديمين، أو توفير الدعم المالي لهم لإتمام منزلا جديدا يقومون ببنائه، نلاحظ أن الفضولا (محمشو الحبز وهي وجبة عثمانية تقليدية) التي كانت توزع على القائمين على مسجد آية صوفيا مع باقي العاملين لمئات الأعوام لم تعد توزع في الفترات الأخيرة للدولة العثمانية، وقد تردد ذكر القائمين على مسجد آية صوفيا والسلطان أحمد في 1909 بشكل يضر بمكانتهم واحترامهم في المجتمع حيث يبرزون سوء السلوك في ذلك الوقت، فقد كانت مطالبة القائمين على مسجد آية صوفيا والسلطان أحمد الأجانب التي تزور هاذين المسجدين بدفع النقود مقابل الزيارة ممارسة حديثة لم تعهدها الدولة العثمانية من قبل.

الكلمات المفتاحية: الدولة العثمانية، آية صوفيا، القائم ، الفضولا

Giriş

İstanbul'un fethinden sonra şehrin en büyük mabedi olan Hagia Sophia fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve fetihten sonraki ilk cuma namazı burada kılınmıştı. Fethedilen şehirlerdeki kiliselerden en büyüğünün Ayasofya adıyla camiye çevrilmesi, sonraları bir gelenek haline gelmişti. Ayasofya adıyla anılan camiler arasında ulu cami niteliğindeki İstanbul Ayasofya Camii en tanınmış olanıydı. Bu mabet, teravih namazlarıyla cuma namazlarında çok kalabalık bir cemaatin toplanmasına imkân verdiği gibi; padişahın da katıldığı Kadir Gecesi ile bayram namazlarına da ev sahipliği yapmaktaydı. Bu özelliğini 481 yıl kesintisiz sürdüren Ayasofya Camii 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile müze haline getirilmişti.¹

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da iki vakıf kurmuştur. Bunlardan birincisi Eyüp Sultan Hazretleri türbesinin çevresinde kurulmuş olan Eyüp Sultan Vakfı², ikincisi ise Fatih Külliyesi ile Ayasofya-i Kebir Vakfı'dır. Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı'ya'si tomar halinde 33 cm. x 38,5 metre ebadında yeşil atlas kumaş üzerine Arapça olarak kaleme alınmıştı. 19-35. satırlar arasında vakfin hayır müesseseleri sayılmıştır: Fatih Camii, Sahn-ı Seman Medreseleri (Sekiz medrese), Ayasofya Camii, Galata Camii (Günümüzde Karaköy'deki Arap

---

¹ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/206-207.

² İstanbul'un fethinden sonra Ebü Eyyub Ensari'nin defnedildiği yer padişahın emriyle tespit edilmiş, sonrasında üzerine inşa edilen türbe, cami, medrese ve müştemilat gibi yapıların giderlerinin karşılanması amacıyla 1457 yılında bir vakfiye oluşturulmuştu. Fatih dönemindeki vakfiyenin zayı olması üzerine Sultan 3. Murad zamanında 1582 yılında tekrar kaleme alınmıştır. Bk. Mustafa Güler-Necla Kızıldağ, "Eyüp Sultan Türbesi Vakıfları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020): 155-163. Fatih Sultan Mehmet tarafından Anadolu ve Rumeli'de oluşturulan gayrimenkullerle vakıf, yıllık geliri yüz yirmi bin akçeyi aşan bir bütçeye sahip olmuştu. 1575 yılına ait Eyüp Sultan Vakıfları muhasebe defterine göre, Vakfin Eyüp'te bulunan gayrimenkul ve diğer gelirlerinden 443.137 akçe, Rumeli kazasında bulunan mukataa ve gayrimenkullerden 92.482 akçe ve Anadolu'da bulunan mukataa ve gayrimenkullerden ise 68.000 akçe elde edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Said Öztürk, "Eyüp Camii, Türbesi ve İmaret Vakfiyesinin 1575 Yılı Bütçesi", V. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri, ed. Osman Sak (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2002), 1/54.

Camii) ve Fatih'in Bizans yapılarından dönüştürüp vakfettiği Debbaglar Mahallesi'ndeki Mâristan (darüşşifa).³

Vakfiyenin baş kısmında kiliseden camiye çevrilerek vakfedilen Ayasofya şu şekilde tarif edilmiştir:

Kıymetli taşlarla süslü, müzeyyen, vasıflarıyla kemale ermiş, temizlik ve güzellikte misli ve benzeri görülmemiş, en güzel bahçelerden daha güzel, içinde sur gibi dikilen sütunlar bulunan iki kiliseyi vakfetti. Bunlardan birisi, İstanbul'un göbeğinde bulunan Ayasofya ismiyle bilinen ve şöhretinden dolayı ayrıca sınırlarının belirlenmesi gerekmeden kilisedir.

Fatih Sultan Mehmed bu kiliseyi cuma, bayram ve beş vakit namazlarının kılınması ve Cenab-ı Hakk'ın isminin zikrolunması için vakfedip camiye çevirmişti.⁴

Vakfiyenin 923 ile 925. satırları arasında Ayasofya Camii'nde vazife yapacak görevliler sayılmaktaydı. Buna göre burada Fatih Camii hatibi, imamı ve hafızları için aranan vasıflara sahip bir hatip, bir imam ve 10 hafız görevlendirilecekti. Burada yine hafızlar arasından seçilecek 20 cüzhan; 14 müsebbih (tesbih eden) ve mühellil (Kelime-i Tehlil getiren), 6 müezzin ve bir muarri⁵ vazifelendirilecekti. Fatih Camii kandilcilerinde aranan özelliklere sahip iki kandilci ile bir saatçi de burada istihdam edilecekti. Tamir ve bakım hizmetleri için iki merâmetçiyle (tamirci) iki saka da burada görev yapacaktı. Yine Ayasofya Camii'nde 4 kayyım görev yapacak ve hizmetleri karşılığında her birine 5'er dirhemden toplam 20 dirhem ödenecekti.⁶ Hicri 1317 (Miladi 1899) Sene-i Maliyesine göre düzenlenen Evkaf Defteri kayıtlarında Ayasofya kayyımlarının aldıkları maaşları görmek mümkündür. Bu vesikaya göre Ayasofya Camii'nin üç imamı aylık 520 ila 620 kuruş arasında maaş almaktaydılar. Camide görevli 22

³ Vakfın hayır müesseseleri bunlarla sınırlı değildir. Vakıf görevlilerinin ve ücretlerinin belirlendiği son kısımda Silivri Kalesi Camii'nin görevlileri ve cami tahsisatları da belirtilerek hayrat arasına alındığı görülmür. Bunlardan başka Zeyrek, Eski İmaret ve Kalenderhane Camii'leri, Vefa Camii, Ayasofya'ya bitişik Darü'ttâlim, Rumeli Hisarı Camii ile Fatih'in bizzat yaptırdığı Fatih Külliyesi birimlerinden olan Tetimme Medrese'leri, kütüphanesi, darüşşifası ve imareti hayratlar arasındadır. Bk. Eyüp Sabri Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı, Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 15, (June/2020), 107. Ayrıca vakfın orijinali için bk. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938), 321.

⁴ Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı", 111.

⁵ Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin isimlerini hayırla anan görevliler için kullanılan bir tabir olup bu vazife daha çok derviş ve müezzinler tarafından yerine getirilmekteydi. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993), "Muarri", 2/552.

⁶ Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı", 111-113.

kayyımına ise farklı miktarlarda maaş verilmekteydi. Serkayyım 444 kuruş maaş alırken en düşük maaş alan kayyımın eline ise aylık 150 kuruş geçmekteydi.⁷

Camilerin temizlik ve bakım işlerini üstlenen görevliler için kullanılan kayyım kelimesi aynı zamanda, “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” anlamına da gelmektedir. Mütevellinin emrinde çalışırken vakıf mallarında herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmayan kayyımlar ancak bunları gözetmekle sorumluydular. Osmanlı Devleti’nde birçok caminin vazife tevcihleri vakıf şartlarına göre yapılmaktaydı. Cihet tevcih edileceklerde bulunması gereken ortak özellikler ise liyakat ve dürüstlüktü. Bu konuyla ilgili uygulamalar 1826 yılına kadar kazasker ve kadıların sorumluluğu altındayken; bu yıldan sonra yeni kurulan Evkâf Nezâreti tarafından çıkarılan çeşitli nizamnâmelere göre düzenlenmiştir.⁸

Ayasofya-i Kebir Camii Vakfiyesine göre kayyımlar hayatta kaldıkları müddetçe görevde kalırlar ve maaşlarını almaya devam ederlerdi.⁹ Ayasofya Camii müzeye dönüştürülmeden önce bünyesinde 3 imam, 7 müezzin ve 10 kayyım kadrosu bulunmaktaydı. Müze yapıldıktan sonra burada bir imam ve bir müezzin bırakılarak diğer görevliler başka camilere dağıtılmıştı.¹⁰ Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya Camii başta olmak üzere diğer hayrat eserlerin bakım, onarım, görevli giderleri için İstanbul ve Trakya bölgesinden 35 köy, mezra ve meranın yanı sıra binlerce dükkân, onlarca çarşı, menzil, bostan ve bahçe vakfetmişti. Vakfedilen akarlar sayesinde bu hayrat eserler yaşatılmıştır.¹¹

1. Ayasofya Kayyımlarının Hususi Mevkilerini Gösteren Örnekler

Ayasofya Camii kayyımlarının Osmanlı Devlet ricali nezdinde önemli mevkileri olduğuna dair birçok örnek vardır. Döneme ait belgelerden Ayasofya Camii kayyımlarının devletin en yüksek makamlarına çeşitli arzuhâller yazdıklarını, buldukları konumda yapmış oldukları hizmetler sayesinde isteklerinin devlet adamları tarafından geri çevrilmediğini görmekteyiz.

⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defterleri [Ev.d.]* No.29719, 12.

⁸ İsmail Özmel, “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 24/107.

⁹ İsmail Kandemir, *Ulu Mabed Ayasofya* (İstanbul: Cadde Kültür Kitabevi, 2004), 76.

¹⁰ Hüseyin Yılmaz, *Ayasofya* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1991), 80.

¹¹ Mevlüt Çam-Beyhan Hacıömeroğlu, “Tarihçe-i Ayasofya”, *Vakıflar Dergisi*, 53, (Haziran/2020), 261.

1.1. Ayasofya Kayyımlarına Gayrimenkul Bağışları

Kayımların gayrimenkul taleplerinin yerine getirildiğine dair örneklerden birisi Ayasofya Camii'nde ikamet eden Derviş Mustafa'yla ilgilidir. Derviş Mustafa yetkililere ulaştırılmak üzere yazdığı 16 Ocak 1743 tarihli arzuhâlinde Ayasofya kayyımbaşının da içinde bulunduğu 160 kişilik cemaatle her gün doğumunda mihrap etrafında En'âm cüzlerini okuduklarını ve Devlet-i Aliyye'ye hayır duada bulduklarından bahsederek yardım ister. Derviş Mustafa, ikamet edebilmesi için kendisine oda bahası¹² (bedeli) ya da 5-10 akçeli bir vazife¹³ ihsan edilmesini talep eder. Derviş Mustafa'nın Ayasofya kayyımbaşını da zikrettiği arzuhâline devlet büyükleri kayıtsız kalmazlar. Buna göre İstanbul Kahve Rüsümünden (vergilerinden) karşılanmak üzere Derviş Mustafa'ya 4 akçe gelirin bağlanmasına dair irade çıkar.¹⁴

Ayasofya kayyımlarının itibarlarını gösteren misaller 19. yüzyıl belgelerine de yansımıştır. Ayasofya kayyımlarından Mustafa ve Hasan Efendilerin 30 Temmuz 1859 tarihli arzuhâllerinde dile getirdikleri, bu meslek grubu içerisinde Ayasofya kayyımlarının ayrı bir yerde konumlandıklarını gösteren bir diğer örnektir. Arzuhâlde yazdıklarına göre bunların Küçük Ayasofya Çardaklı Hamamı yakınında bir arsaları bulunmaktaydı. Bu arsanın üzerine bir "odacık" inşa edebilmeleri için de devletin yardımına muhtaçtılar. Bu konuda Osmanlı padişahına yazmaktan da çekinmezler. Padişahın onayından da geçen talepleri çözülmesi için Evkâf-ı Hümâyün Nezâretine havale edilir. Kayyımların bu özel talepleri için Evkâf Nezâretiyle de yazıştıkları verdikleri dilekçelerinden anlaşılmaktadır. Muhtaç ve perişan bir vaziyette olduklarını belirten kayyımlar sığınacakları bu yuvaya çok ihtiyaçları olduğunu dile getirmişlerdi. Şayet padişahın merhametinden hissedar olurlarsa Ayasofya-i

¹² Metinde "Oda bahacığrı" şeklinde geçmektedir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Saray [C.SM]*, No.21-1063/1.

¹³ Arzuhâlde "Vazifecik" şeklinde geçmektedir. Derviş Mustafa bununla küçük vazifelere bile razı olacağını ifade etmeye çalışmış olabilir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Saray [C.SM]*, No.21-1063/1.

¹⁴ Kahve, Osmanlı âlimlerince pek tasvip görmemesi yanında lüks tüketim maddesi olarak algılandığından "rüsüm-ı bid'atıyye" adı altında normal gümrük resminin iki katı miktarı; yani Müslümanlardan bir kıyye kahve için sekiz akçe, gayrimüslimlerden ise 10 akçe vergi alınmaktaydı. Osmanlı döneminde kahve ile ilgili detaylı bilgi için bk. İdris Bostan, "Kahve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/202-205.

Kebir’de daha önce olduğu gibi bundan sonra da beş vakit onun için hayır duada bulunacaklarını da arzuhâllerine eklemeyi ihmal etmemişlerdi.¹⁵

Daha ileri tarihli bir belgede ise Ayasofya Camii Kayyım-ı Sânisî olduğu anlaşılan Hacı Hafız Mustafa’nın yardım talebi göze çarpmaktadır. Hacı Hafız Mustafa bunca hizmetine karşılık kendisine bir ev verilmesini talep etmek için “*Hazret-i Şehriyari Hacı Ali Paşa’nın vasıtasıyla Hazret-i Hilafetpenâhiye*” başlıklı telgrafını 1 Haziran 1905 tarihinde çeker. Ayasofya Camii’nde elli iki yıldır kayyımlik hizmetinde bulunduğunu, kalabalık ailesinin geçimini temin kudretinde olsa da kira köşelerinde kaldığını arzuhâlinde beyan eder. Hâlihazırda barınacak bir “hanecik” peyda edememiş olduğunun üzüntüsünü de burada paylaşır. Bölgede gerekli araştırmaları da daha önce yapmış olduğundan kendisine hibe edilebilecek evin tarifini vermeyi de ihmal etmez. Nitekim bu arada ailesini bu zor durumdan kurtaracak bir yer mahallede boşalmıştır. Babîâli yakınında Lala Hayrettin Mahallesi’nde Zeynep Sultan caddesinde yirmi üç numaralı 3 odalı hane, sahibi Hacı Hafız Ayşe Hanım’ın vefatıyla boş kalmıştır. Kayyım yaşlılığına merhamet edilerek bu evin kendisine ihsan edilmesini ve bu sayede ailesinin de kira köşelerinden kurtarılarak sevindirilmesini şevketli padişah efendisinden isteme cesaretini kendisinde bulur.¹⁶

Fetihten sonraki zaman diliminde Ayasofya Camii’nin bölümlerinde farklı kayyımlik vazifelerinin ihdas edilmiş olduğunu görüyoruz. Bunlardan birisi de Dehliz-i Kebir kayyımlığıydı.¹⁷ 25 Ekim 1713 tarihli hatt-ı hümâyuna göre yevmi (günlük) 12 akçe ile Dehliz-i Kebir kayyımlığı vazifesini sürdüren Hasan Halife kendi rızasıyla Hacı Ahmed oğlu Hacı Mahmud’a vazifesini bırakmıştı.¹⁸ Buna benzer bir durum 26 Aralık 1715 tarihinde de yaşanmıştı. Günlük 7 akçe gelirli Ayasofya Büyük Dehliz Kayyımlığı görevini Mehmed Halife kendi arzusuyla Mehmed bin Ahmed’e bırakmıştı.¹⁹ Kayyımlikta yaşanan görev değişikliği bu şekilde birinin lehine feragat edilerek gerçekleştiği gibi; bazen de farklı bir nedene bağlı olarak, örneğin vazifenin babadan oğula geçmediği durumlarda da gerçekleşirdi. 13 Mart 1794 tarihli berata göre yevmi iki buçuk akçe ve rub hisse ile Dehliz-i Atik kayyımlığı tevcih edilmiş olan Abdullah oğlu Mehmed’in vefatı

¹⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vâlâ Riyâseti [MVL]*, No.825-23/1.

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Arzuhâl ve Journaller [Y. PRK. AZJ]*, No.50-107.

¹⁷ Ayasofya’da bulunan büyük dehliz kastedilmiş olmalı.

¹⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyün [HAT]*, No.1664-37.

¹⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ibnülemin Vakıf [İE. EV]*, No.68-7407/2.

üzerine görev nizam gereği oğullarına geçmeliydi. Ancak taşrada kâtip olarak çalışan Mehmed Emin ve Ahmed bu göreve rağbet etmemişlerdi. Bu durumda Vakfın Nizam'ına imtisalen kayyımlık görevinden kalan hisse diğer ortak olan Arapkirli Mustafa oğlu Hüseyin'e vazifesine kursuz bir şekilde hizmet etmesi ve görevini terk etmemesi şartıyla bağlanmıştı.²⁰

Ayasofya Camii kayyımlarının barınma ihtiyaçları yanında onların görev mahallerinden dolayı doğan maaş farkları da nâzır paşaların halletmeye çalıştığı hususlardandı. 20 Mayıs 1855 tarihli belgeye göre Evkâf-ı Hümâyun nâzırı tarafından padişaha yazılan taksir Meclis-i Vâlâ tarafından da bir zeyil eklenmişti. Nâzır, yazısında Ayasofya Camii Hünkâr Mahfili'nden sorumlu kayyım efendinin diğer bölümlerin kayyımlarından daha düşük maaş aldığına dikkat çekmişti. Nitekim Hünkâr Mahfili'nde görevli olan kayyımın da diğerleri gibi aylık 15 kuruş maaş alması gerektiği paşa tarafından vurgulanmıştı. Bu işin düzeltilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından ilgili nezârete havale edilmişti.²¹

1.2. Ayasofya Kayyımlarına Geleneksel Fodulanın İhsan Edilmesi

Ayasofya kayyımlarının Osmanlı devlet adamları yanında gördükleri itibarı gösteren bir diğer örnek ise özel bir Osmanlı yemeği olan foduladanın²² mutat olarak onlara verilmesinde görülebilir. Osmanlı döneminde imaretlerde, saray mutfaklarında ve yeniçerilere ait fırınlarda pişirilen fodula bazı görevlilere

²⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Berat [EV. BRT]*, No.26/18.

²¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclisi Vâlâ [İ.MVL]*, No. 332-14232.

²² Fodula (fodla), Ramazan pidesine benzer biçimde ince, fazla mayalanmış özsüz hamurdan yapılan ve kolay kopma özelliğine sahip olan ekme dolmasına denir. Daha çok imaretlerde, saray mutfağında, İstanbul'daki diğer bazı saraylarda ve yeniçerilere ait fırınlarda pişirilir. Bir kısım görevlilere maaşları ile birlikte sepet içinde istihkakına göre tayın olarak dağıtılırdı. Fodula dağıtımının sarayda resmî bir özellik kazanması muhtemelen Fatih Sultan Mehmed zamanında olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre ise yeniçerilere ait fodulanın pişirildiği fırın Eski Odalar ile Acemi Oğlanları Odaları arasında yer almaktaydı. Bu fırınlarda Yeniçeri Ocağı'nın bazı ortalarına ve av köpeklerine dağıtılmak üzere fodula hazırlanmaktaydı. Öte yandan saray mutfağındaki ekmeçiler de saray halkı için bu cins ekmeği çıkarırlardı. Fatih dönemi saray mutfakları muhasebe defterlerinde fodula adı geçmemekle birlikte o devirde "nân-ı harcî" adı altında bu çeşit ekmeğin pişirildiği söylenebilir. 16. yüzyılın ilk yarısına ait bazı kayıtlara göre saray mutfağında simit fırını ve fodula fırını adıyla iki ayrı fırın vardı; ayrıca bir de sekban fırını bulunmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ilgasından sonra fodula fırını kaldırıldı. Fakat sarayda bazı görevlilere fodula tipi ekme çıktı ve bu eski saray âdetinin 19. yüzyıl başlarına kadar devam ettiği de bilinmektedir. 25 Mart 1911 tarihli bir kanunla, özel vakıflar dışında Evkâf Nezâreti'nce ilgililere dağıtılmakta olan fodulalar yerine bedellerinin ödenmesi ve bunların kayıtlarının silinmesi kararı alınmıştır. Fatih döneminde av köpeklerinin ihtiyaçlarını karşılamak için de bir fodula fırınının kurulduğunu görmekteyiz. "Sekban fırını" ismiyle anılan bu fırın Ayasofya civarında bulunmaktaydı. Bk. Feridun Emecen, "Fodula", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 12/167-170.

maaşlarıyla birlikte istihkakına göre sepet içinde dağıtılmaktaydı. Ancak bunun kesintiye uğradığı zamanlar da görülmüştür.

Kesilen foduların *halife-i müsliminin* sadakası kabilinde eskisi gibi verilmesi için farklı din hizmetleri mensupları tarafından iki ayrı dilekçe yazılmıştı. Sadrazama hitaben 30 Haziran 1902 tarihinde yazılan arzuhâlde Ayasofya Camii türbedarlarının isimleri dikkat çekmektedir. Burada Sultan Mustafa, Sultan İbrahim, Sultan 2. Selim, Sultan 3. Murat, Eğri Fatih Sultan Mehmed ve şehzadegan türbelerinin türbedar isimleri geçmektedir. Uzun bir metin şeklindeki dilekçeden birçok ayrıntıya vakıf olmaktadır. Buradan üç yüz seneden beri türbedarlara mutad olarak günlük 23 çift fodulunun kesintisiz bir şekilde verildiği anlaşılmaktadır. Yine dilekçede iddia edildiğine göre Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim türbelerinin sertürbedârı müteveffa Ömer Efendi'nin erkek evladı olmadığı için yerine türbedâr-ı sani Mehmet Efendi'nin geçmesi gerekmektedir. Kadimden beri verilmekte olan iki çift ile bir tek fodula aynı şekilde verilmeye devam etmeliydi. Ancak beklenmedik bir şekilde Masarîfât-ı Umumiye İdaresince bu foduların tahsisatı kesilmişti.²³ Masarîfât-ı Umumiye İdaresince verilen cevap kimseyi tatmin etmez:²⁴

Şimdiye kadar görev kaydı bulunmayan foduların hâlihazırda görevli olanlara hayatta oldukları sürece verilmeye devam edileceği, bu tarihten sonra başkasına bırakılmayacağı, aynı şekilde görevlinin erkek evladı olsa bile fodularının kesileceği Şûrâ-yı Devlet kararı gereği olduğu...

Fodula kayıtlarının tutulmadığı yönündeki Masarîfât-ı Umumiye İdaresinin cevabı türbedarlar tarafından makul bulunmadığı için bu duruma da itiraz ederler. Onlara göre devlet dairelerinin her bir işleminin kaydı tutulduğuna göre üç yüz yıldır verilen fodulunun da kaydı Hazine-i Hümâyun tarafından muhakkak tutulmuş olmalıydı. Şûrâ-yı Devletin şayet böyle bir kararı varsa da bu ancak erkek çocuğu olmayan görevlilerin vefatında istihkakın bir başkasına devrinin olmayacağı şeklinde çıkmalıydı. Yine *teamül-i kadim* olmuş olan bu tahsisatın kesilmesi, gece gündüz devletin devamı için dua eden bu zümrenin haksızlığa uğramasını intaç edecekti. Gerek Hazine-i Evkâf-ı Hümâyun Cihât ve Masarîfât idaresi tarafından ve gerekse öncesinde olmak üzere üç yüz yıldır bu ödemelerin kayıtsız yapıldığını iddia etmek onlara göre mümkün değildi. Duahanların ve kendi seleflerinin şimdiye kadar yevmi 23 çift olarak aldıkları

---

²³ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]*, No.1881-141012/2.

²⁴ BOA, *BEO*, No.1881-141012/2.

foduların devamını padişahın yüce merhametine havale eden türbedarlar buna bağlı olarak verilen erzakları da doğal olarak istemektedirler. Türbedarlar iddialarını destekleyecek şekilde ellerinde fodula harcı olarak yirmişer kuruş aldıklarına dair gerek Teftiş Mahkemesinden gerekse Cihât İdaresinden alınan belgeler olduğunu da zikretmişlerdir.²⁵

Kesilen foduyla ilgili türbedarların arzuhâlinde ayrı olarak 2 Temmuz 1902 tarihinde tanzim edilen bir diğer arzuhâli de görmekteyiz. Bu sefer Ayasofya Camii İmam-ı evveli Seyyid Osman'ın, ikinci imam efendinin, müezzinler adına Müezzin Mecid Ali'nin, kayımlar adına Serkayyım Mustafa'nın ve saraçlar adına Saraç İbrahim'in adı arzuhâlde geçmekteydi. Muhteva bakımından diğerinden biraz farklı bir içeriğe sahip olan dilekçeye göre Ayasofya Camii bünyesinde Sultan I. Mahmud zamanında inşa edilmiş olan İmâret-i Hayriye-i Hümâyunun geçmişine kadar kendilerine fodula ihsan edilmekteydi. Onlar; imamların, hatiplerin, müezzinlerin, kayyımların, saraçların, ferraşların²⁶ ve hünkâr mahfilî hademeleri gibi çeşitli sınıftan çalışanı bulunan Ayasofya Camii'nde "*haps-i nefis*" ederek gece gündüz demeden çalışmaktaydılar. Camide kendi işleriyle meşgul iken padişah ve cedit için de daima hayır duada bulunmaktaydılar. Nafaka-i zaruri olarak tahsis edilmiş olan fodular imaretin yapımından sonra kendilerine kesintisiz bir şekilde verilmişti. Arzuhâlde belirtildiğine göre kesinti Üçüncü İmam (imam-ı sâlis) Mustafa'nın, Serkayyım Ömer Efendi'nin ve Kayyım Hafız Müslim Efendi'nin vefatıyla başlamıştı. Onların yerine ise üçüncü imam olarak İsmail Hakkı Efendi'nin ve diğerlerinin (kayımların) yerine de mahdumları Ahmed ve İsmail Efendi berat-ı âlişân gereğince geçmeliydi.²⁷

Kesinti nedeni konusunda Masarîfât-ı Umumiye İdaresinden kendilerine verilen cevapta bunun Şurâ-yı Devlet kararı olduğu söylenmişti. Onlar ise buna karşı iddialarını kanıtlamak için kurum arşivlerindeki kayıtlara bakılmasını isterler. Çünkü üç yüz, dört yüz yıldan beri verilen günlük iki fodula tahsisat kayıtları mutlaka Hazine-i Evkâfta olmalıydı. Hem berat-ı âlişânlar ile

²⁵ BOA, BEO, No.1881-141012/2.

²⁶ Osmanlı'da ferrâş sözcüğü cami, mescit, medrese, han, hamam gibi vakıf binalarının temizliğiyle ilgilenen personel için kullanılan bir unvandı. Bu görevliler vakıf binalarının temizliğinden sorumluydular. Vakıf binalarının her türlü temizlik işleriyle ilgilenen bu görevlilerin, vakıf personelleri arasında bulunan müezzin, bevrap ve özellikle de kayyımlarla aralarında belli bir iş bölümü bulunmaktaydı. Bk. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,1995), 12/408-409.

²⁷ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]*, No.1881-141012/3.

mahkemelerde tutulan ilâm-ı şeriiyelere de bakılırsa bunu görmek mümkündür. Arzuhâllerin sonunda fodula ve ona bağlı olarak aldıkları erzakların eskisi gibi kendilerine verilmesini, mağduriyetlerinin giderilmesi için ise Evkâf-ı Hümâyün Nezâretine yazılmasını isterler.²⁸

Ayasofya-i Kebir Camii'nde görev yapmakta olan imamların, müezzinlerin, türbedarların, saraçların, duahanların, ferraşların ve kayyımların ayrı ayrı yazmış oldukları arzuhâller üzerine durum Sadrazamlık tarafından 6 Temmuz 1902 tarihinde Evkâf-ı Hümâyün Nezâretine resmi yazıyla iletilir. Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim Han türbelerinin birinci türbedarının, Ayasofya Camii üçüncü imamının, Serkayyım Ömer Efendi ile Kayyım Müslüm Efendi'nin vefatıyla yerlerine birileri atanmıştı. Ancak bu görevlerde istihdam edilenlere verilen fodalular Masarîfât-ı Umumiye İdaresince kesilmişti. Tekrar verilmesi için yapılan müracaatlar da reddedilmişti. Sadrazamlık fodaluların eskisi gibi kendilerine verilmesini yazdıkları arzuhâllerle talep bazı imam, kayyım ve türbedarların isteğine kayıtsız kalmaz. Bu talepler neticesinde meselenin araştırılarak gereğinin yapılması Evkaf Nezaretinden istenir.²⁹

2. Ayasofya Camii Kayyımlarının Ziyaretçilerden Ücret Talep Etmesi

Ayasofya Camii kayyımları Osmanlı'nın son demlerinde itibarlarına gölge düşürecek bazı uygulamalarıyla gündeme gelmişlerdi. Ayasofya kayyımlarının itibarını zedeleyecek bu olaylar silsilesi "31 Mart Vakası" olarak geçen on üç günlük ayaklanma sonrasında meydana gelen otorite boşluğu sonrasında meydana gelmişti. 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen isyandan iki hafta sonra Sultan Abdülhamid tahttan indirilmiş, yerine altmış beş yaşındaki kardeşi Mehmed Reşad 5. Mehmed unvanıyla tahta geçirilmişti.³⁰ 31 Mart Vakasının üzerinden henüz daha beş ay kadar bir süre geçmişti ki Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii'lerini³¹ ziyarete gelen ecnebilerden bu esnada ücret alınması resmi

²⁸ BOA, *BEO*, No.1881-141012/3.

²⁹ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]*, No.1881-141012/1.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 611.

³¹ Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından devrin başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır. 1609-1620 yılları arasında inşa edilen külliye; cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, dârüşşifâ (mescid ve hamamı ile), imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhâneler, han, dârülkurrâ, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkânlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden oluşmaktaydı. Bu yapılardan mahzenler, kahvehane, evler, dârüşşifâ (hamamı hariç), tabhâneler, hanla

kayıtlara geçmişti. Bu ise Osmanlı payitahtında daha önce ne işitilmiş ne de görülmüş bir uygulamaydı.

Olay ilk olarak Ayasofya Polis Merkezinden İstanbul Polis Müdüriyetine yazılan tezkereyle duyulmuştu. Ayasofya Polis Merkezinin 12 Eylül 1909 tarihli yazısı payitahta gelen ecnebilerin ziyaretgâhları olan Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii'lerindeki kayımların suistimalini haber vermekteydi. Kayımların camiye gezen yabancı ziyaretçilerden “*duhûliye*” namıyla beşer kuruş talep ettikleri, para vermeyenleri de tahkir ettikleri ilgili tezkereyle bildirilmekteydi.³² Ayasofya Polis Merkezinden, İstanbul Polis Müdüriyetine yazılan evrakta polis memurunun bir ifadesi de dikkat çekmekteydi. Polisin ifadesinde kayımların bu durumu bir geçim vesilesi yapmaları eleştirilirken, davranışları “*Devr-i istibdatta olduğu gibi*” şeklinde nitelendiriliyordu. Hâlbuki kayımların bu olaylar öncesinde değer görmeleri bu istismarın sebebi olamayacağı aşikârdı. Çünkü kayımların benzeri davranışları daha evvelinde hiç görülmemişti. 2. Abdülhamid Han'ın hal' edilmesi sonrasında “*devr-i sâbık*” için resmi yazışmalarda böyle menfi yorumların yapılmasını dönemin siyasi atmosferine bağlamak gerekir.³³

İstanbul'un merkezi camilerindeki kayımların ulu orta irtikâpları Ayasofya Polis Merkezi memurlarından Neşet Efendi'nin olaya şahit olmasıyla ortaya çıkmıştı. Ayasofya Camii'ne bir sabah vaktinde sivil kıyafetiyle giden Neşet Efendi gözlerine inanamaz. Ayasofya Camii kayımlarından Hafız Ziyaeddin ve Aziz Efendi, Gökseyah Kumpanya'sı tercümanlarından Anthuvan'la birlikte camiye giren 6 Fransalı seyyahtan 30 kuruş alırlar. Neşet Efendi, Ayasofya Camii'nden sonra karşısındaki Sultan Ahmed Camii'ne geçtiğinde de aynı manzarayla karşılaşır. Selatin camiinin kayımlarından olan Safranbolulu İbrahim'in de aynı kişilerden bir mecdiye altını aldığını hayretle müşahede eder. Ayasofya Polis Merkezindeki amirlerine durumu aktaran Neşet Efendi'nin gördükleri İstanbul Polis Müdüriyetine acilen yazılır. Yazıda herkese açık olması gereken ibadethanelerin hademelere bir ek gelir kapısı olması eleştirilir. Özellikle de *kibar-ı ecanibe* (elit yabancılara) karşı nezaket ve suhulet (kolaylık)

bir kısım dükkânlar ve üç sebil günümüze ulaşmamıştır. Bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/497-503.

³² Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12-13/4.

³³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12-13/3.

gösterilmesi gerektiği vurgulanır. Sarıklarıyla kayyımların ecnebilere el açması ise hem bir nezaketsizlik örneği hem de İslâmî vakarla çelişen bir görüntü arz etmektedir. Durumun maddi ve manevi mahzurları vardır. Müslümanların umuma taalluk eden işlerini yerine getiren kayyımların görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçilmesi gerekiyordu. Bunun için bazı çözüm yolları da aynı yazıda önerilir. Kayyımların gelirleri az ise yeterli hale getirilmesi veya bunların sayıları ihtiyaçtan fazlaysa azaltılması bunlar arasındadır. Yazının sonunda ise bu mahzurlu duruma bir an önce son verilmesi ilgili makamdan istirham edilir.³⁴

Konuyla ilgili bir sonraki yazışma Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü ile camilerin bağlı bulunduğu Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti³⁵ arasında olur. Burada da görevlilerin dini kıyafetleri içerisinde nezaketsizce davranmaları eleştirilir. Bunların yabancılara el açması zaten Nezâretçe *Şeâir-i Diniyye*'ye aykırı bir davranış olarak görülmektedir. Ayasofya Polis Merkezi memurunun ihbarıyla ortaya çıkan ve yabancılardan çeşitli zamanlarda toplanılan 75 kuruşa el konulmasıyla süren tahkikatın neticelenmesi için Nezâretten yardım istenir. 19 Eylül 1909 tarihinde nâzırdan bu *âdet-i merdûde*"nin (reddolunmuş/lânetlenmiş adetler) yasaklanmasını sağlayacak tedbirlerin alınması istenir.³⁶

İstanbul'un göbeğindeki camilere müze muamelesi yapılmasının öğrenilmesinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen kayyımların davranışında bir değişiklik görülmez. Camileri gezen ecnebilere bir müze ziyaretçisi gibi para alınmasına kayyımlarca devam edilir. İstanbul Polis Müdürü yeni bir yazıyla duyduğu rahatsızlığı Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne yazar. Camilerin kayyımları "*papuş parası*" namıyla ziyaretçilerden para almayı sürdürmekteydiler. Bundan dolayı da şikâyetlerin önü arkası kesilmez. Son olarak Ayasofya Camii'ni ziyarete gelen Rus sefaretı tercümanlarından birinin refakatindeki zevata karşı *duhuliyenin* (giriş ücreti) azlığı bahanesiyle engel çıkarıldığı haberi alınmıştır. Buna müdahale etmeye çalışan polis memurlarına hakaret ettikleri de gelen raporlar arasındadır. İstanbul Emniyet müdürü, sorunun

³⁴ BOA, DH. EUM. THR, No.12-13/4.

³⁵ Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti; sultanlara ve yakınlarına ait dağınık bir vaziyette bulunan vakıfların II. Mahmud tarafından tek elden idare edilmesi maksadıyla 1826'da kurulmuştur. Bk. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/521-524.

³⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi* [DH. EUM. THR]), No.12-13/3b.

geçen zamana rağmen bir türlü çözülememesi yüzünden ilgili Nezârete durumun tekrar yazılmasını Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden 10 Kasım 1909 tarihinde talep eder.³⁷

Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii'lerindeki manzara değişmediği için Evkâf Nezâretinin kapısı, daha önceki yazışmalar da hatırlatılarak, bir kez daha çalınır. Bunlara engel olunması bizzat Nâzır Hamadezade Halil Hamdi Paşa'dan talep edilir. Nâzır Hamadezade Halil Hamdi Paşa 1909 yılının Mart ayında görevine başlamasına rağmen birkaç ay zarfında Evkâf Nezâreti hakkında 76 sayfalık bir layihayı sadarete sunacak kadar görev sahasına hâkim bir devlet adamıdır.³⁸ Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünün yazısında İstanbul'un güzide camilerine yakışmayan bu görüntüye son verilmesinin zarureti üzerinde durulur. Yabancıların ücretli olarak cami ziyaretlerinin caiz ve uygun görülemeyeceği ifade edilir. Üstelik ücreti beğenmeyen kayyımların ecnebilerin ziyaretine de engel oldukları hatırlatılır. Bu muamelenin *şeref* ve *haysiyet-i milliyeyi* ihlal etmesinden dolayı nâzır paşadan bunu bir an önce men etmesi ikinci kez resmi yollarla istenir.³⁹

Cami ziyaretçilerinden ücret talep edilmesinin ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullardan bağımsız ele alınamayacağı görüşündeyiz. II. Meşrutiyet, siyasi çalkantılar yanında ekonomik sıkıntılarla da öne çıkmış bir dönemdir. 19. yüzyıl boyunca süren savaşlar sonucunda zayıflayan Osmanlı Devleti sosyal, ekonomik ve askeri açıdan sıkıntılı bir sürece girmişti. Yıllarca devam eden savaşlar nedeniyle pek çok işyeri kapanmak zorunda kalmış, göçler nedeniyle işsizlik ülkede had safhaya ulaşmıştı. Dış borçlanmanın giderek artması sonucunda oluşan mali krizler de toplumsal yapıyı derinden sarsmıştır.⁴⁰

1593 yılında görülen ilk büyük enflasyondan itibaren memur maaşları sürekli azalmış, nihayet devlet memurlarını zorlayacak dereceye düşmüştü. Zira memur sayısı çok artmış ve bir istihdam politikası vasıtası hâline gelmişti. Buna

³⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12-13/2.

³⁸ İlgili layiha için bkz. Hamadezade Halil Hamdi Paşa, *Evkâf Hakkında Sadarete Takdim Edilen Layiha* (İstanbul: Selanik Matbaası, 1325). Ayrıca layihayla ilgili bk. Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"; Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/56, (Ekim/2014), 343-386.

³⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12-13/1.

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016) , 790-793.

rağmen Osmanlı yıkılışına kadar memurlara devletin itibarını koruyacak derecede maaş vermeye gayret etmişti. 20. yüzyılın en gelişmiş ve zengin devletleriyle Osmanlı'daki maaş farkları pek fazla değildi. Osmanlı vatandaşları 1912 Balkan felaketine kadar ucuzluk, bir ölçüde refah içinde yaşamışlardı. 1843'te devletin en pahalı şehri olan İstanbul'da bir kişi 10 para ile günde 3 öğün yemek yiyebilmekte, birkaç altına yine İstanbul'da hiç de kötü olmayan bir semtte müstakil bir ev satın alabilmekteydi. 1908 yılının temmuz ayında başlayan enflasyon 1912 Ekim'ine kadar hafif bir seyir takip etmişti. Ekim 1912-Mayıs 1913 arasında büyük bir yükselişi oldu ve halkın canını yaktı. Temmuz-Kasım 1914 arasındaki 3,5 ay içinde yüzde 50 oldu ki yıllık hesaplanırsa bunun korkunçluk derecesi anlaşılır. Yöneticilerinin kısır görüşlülüğü yüzünden Birinci Dünya Savaşı'na (1914-18) girilmekle artık dönüşü olmayan bir yola girilmişti. Halkta yönetime güven kalmadığı için altını olan yatağının altına atmıştı. Ülkede ihtikâr ve yolsuzluk korkunç derecede artmıştı.⁴¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Abdülhamid dönemi kadrolarını tasfiyeye başlamıştı. Tasfiye ilk günlerde İstanbul ve taşrada memur ve askerlerin dairelerden çıkarılıp atılmaları, bazılarının tutuklanması veya sürgüne gönderilmesi şeklinde tatbik ediliyordu. Ardından hükümet programına alındı ve tüm nezaretlerden çok sayıda memur ve asker tasfiye edildi. Devlet kadrolarından atılanların tepkileri üzerine 1908 yılı Aralık ayında tensikatla ilgili yasa çıkarılmasına karar verildi. 1909 yılında yürürlüğe konulan kanunla memur, asker ve ilmiye mensuplarından bazıları yaş haddinden zorunlu olarak emekliye ayrıldı.⁴²

II. Abdülhamid yönetimine karşı İttihatçıların devri sabık peşinde olmaları 23 Temmuz 1908 tarihindeki II. Meşrutiyet'in ilanının sonra başlamıştı. Bürokrasiden ilmiyeye ve askeriye kadar tüm kesimleri içine alacak şekilde tensikat uygulaması önce düzensizce ve kurumların çalışmalarına engel olacak biçimde başladı. Bu düzensizliğin yol açtığı karmaşa ortamında yılsonuna kadar sürdürülen ve 1909'da önce gerekli yasal düzenlemeler hazırlanarak tüm nezaret ve daireleri de içine alacak biçimde gerçekleştirilen tensikata 1910 yılında da devam edildi. Tensikatla ilgili yasa tasarısı 1909 yılı mayıs ayı sonunda Meclis-i

---

⁴¹ Yılmaz Öztuna, "Osmanlı Türkiye'sinde Enflasyon", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 5, (Temmuz/1994), 22-24.

⁴² Nursel Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadroların Tasfiyesi ve Tekaid Sandıkları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, (Haziran/2017), 240.

Mebusunda görüşülmeye başlandı. Meclis-i Mebusunda yapılan bir takım değişikliklerden sonra kabul edilerek saraya gönderilen *Devairde İcrası Mutasavvur Olan Tensikat Nizamname Layihası* adlı yasal düzenleme yürürlüğe girdi (1 Haziran 1909). 24 Temmuz 1908'den sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanan tensikat sonucunda 1909 yılında toplam 9.045 memur, asker ve ilmiye mensubu tasfiye edilirken, 1910 yılındaki tensikatla beraber bu 17.924'e çıkmıştır. 1909 yılında Evkaf Nezaretinden 1487, Meşihattan ise 243 memur tasfiye edilmişti.⁴³ Yapılan bu zecri tasfiyeler memurların iş garantisiyle ilgili ciddi endişelere de yol açacak evsafaıydı.

Sonuç

Ayasofya Camii kayyımları İstanbul'un fethinden itibaren Fatih'in vakfiyesinde belirtilen şartlarda hizmetlerini sürdürmüşlerdi. Medreseli olmasalar bile din hizmetleri sınıfında istihdam edildiğini gördüğümüz kayyımlardan özellikle Ayasofya Camii'nde görevli olanların devlet adamları nezdinde itibarları vardı. Öyle ki yazmış oldukları arzuhâlleri sadrazamlar aracılığıyla padişahlara kadar ulaştırılır ve talepleri genellikle yerine getirilirdi. Ayasofya kayyımları 19. yüzyıla kadar bu statülerini mütevellilerin emrinde muhafaza etmişlerdi.

Ayasofya kayyımlarının isimlerinin geçtiği arzuhâller bile Osmanlı devlet adamlarında karşılık görürdü. Camide ibadet eden dervişlerin bile isteklerini devlet yetkililerine iletmek üzere yazdıkları dilekçelerde onların isimleri zikredilirdi. Ayasofya camiine bayram namazları için, kandil geceleri ve cuma namazları için gelen padişah ve devlet erkânına yakından hizmet etmek imkânı bulan kayyımların itibarının nereden kaynaklandığı rahatlıkla anlaşılabilir. Caminin sahip olduğu özel konumun yanı sıra buraya ibadet için gelen *zevat-ı kibarın* ağırlığı kayyımların şahsi isteklerinin de neden geri çevrilmediğini açıklar.

Ayasofya Camii bölümlerine ait farklı kayyımlık vazifeleri bulunmaktaydı. "Dehliz-i Kebir" kayyımlığı ve "Hünkâr Mahfili" kayyımlığı bunlar arasındaydı. Ancak caminin diğer bölümlerinde istihdam ettirilen kayyımlardan daha düşük maaş almakta olan hünkâr mahfilinden sorumlu kayyımların da diğer kayyımlar gibi aylık 15 kuruş maaş alması için dönemin Evkâf-

⁴³ Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadroların Tasfiyesi" 240.

ı Hümâyûn nâzırının devreye girdiğini görmekteyiz. Bunun için kayımlar için Maliye Nezaretine talepte bulunulur.

Ayasofya Camii kayımlarına yüzlerce yıldır mutat olarak verilmiş özel bir Osmanlı yemeği olan fodula II. Meşrutiyet sonrasında kesilmişti. Kayımlar, fodula yemeğiyle ona bağlı aldıkları erzakları kesen Masarîfât-ı Umumiye İdaresine karşı diğer cami görevlileriyle birlikte hareket ederler. Eski tahakkuklarını elde etmek için yazdıkları arzuhâllere red cevabı aldıklarında eski kayıtların ilgili Nezârette olması gerektiğini iddia ederler. Çünkü kendilerine verilen günlük iki fodula tahsisatın kayıtları, resmi kayıtları muntazaman tutan *Hazine-i Evkâfta* olmalıydı. Osmanlı Devleti'ndeki arşivleme sistemine duyulan güvenin tezahürü olan bu seçeneğin alternatifini kendilerine verilmiş olan *berat-ı âlişânlar* ile mahkemelerde tutulan *ilâm-ı şeriyyelerdi*.

İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Camii'nde itibarlı bir şekilde görevlerini yerine getiren Ayasofya kayımları II. Meşrutiyet döneminde saygınlıklarına gölge düşürecek bir davranışla gündeme gelmişlerdi. Kayımlar tarafından Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii'lerini ziyaret eden yabancılardan ücret talep edilmesi payitahtta daha önce görülmüş bir şey değildi. Kayımlar İstanbul'a gelen yabancılardan mutat ziyaret yerleri olan bu camiler üzerinden haksız bir kazanç elde etmeye başlamışlardı. Osmanlı ülkesinde bunun camiler için düşünülmesi uzak bir ihtimaldi. Ayasofya Polis Merkezi memurlarının tebdili kıyafetle tespit ettikleri bu hadisede kayımların dinî kisse altında bunu yapması Evkâf Nezâretince *şeahir-i diniyeye* aykırı görülmüştü. Ziyaretçilerin bu şekilde rahatsız edilmesi aynı zamanda *şeref* ve *haysiyet-i milliyeyi* de incittiği için sorunun acilen çözülmesi istenmişti. Camiler üzerinden bu şekilde menfaat elde edilmesine kurumların verdiği tepkiler ise dönemin idarecilerinin dinî ve millî hassasiyetlerinin de aynı zamanda tezahürüydü.

İktisadi amillerin buna yol açmış olması ihtimaline karşın kayımların maaşlarına zam yapılmasını yöneticiler teklif etmişlerdi. Tabi bunda 1908 yılından itibaren ülkenin iktisadi durumunu sarsan enflasyonun da etkisi büyüktür. 1908 yılının temmuz ayında görülen ciddi enflasyon artışında zorla kabul ettirilen Meşrutiyetin yönetim üzerindeki vesayetinin etkisi de muhtemeldir. 31 Mart Vakası sonrasında İstanbul'da yaşanan idari boşluğun da hayat pahalılığına ve mali sıkıntılara yol açmış olması ihtimali de göz ardı edilmemelidir. İttihatçı kadrolar tarafından II. Abdülhamid dönemi bürokrat ve

memurlarına uygulanan tasfiye ve tenkisatlar da memurlarda iktisadi kaygılara yol açmış olmalıdır. Bu dönemde görülen iktisadi ve toplumsal yozlaşmalar da kayımların görülmemiş davranışlarının nedenlerinden olsa gerek.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12, Gömlek No.13/4.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20069892&Hash=85E30EE482866C7FA70882FF0DDABF833264CCACC4771534C0F0D34DDEB00A57&Mi=5&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12, Gömlek No.13/3.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20069892&Hash=85E30EE482866C7FA70882FF0DDABF833264CCACC4771534C0F0D34DDEB00A57&Mi=3&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12, Gömlek No.13/2.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20069892&Hash=85E30EE482866C7FA70882FF0DDABF833264CCACC4771534C0F0D34DDEB00A57&Mi=1&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]*, No.12, Gömlek No.13/1.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20069892&Hash=85E30EE482866C7FA70882FF0DDABF833264CCACC4771534C0F0D34DDEB00A57&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Cevdet Saray [C.SM]*, No.21, Gömlek No.1063/1.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22521484&Hash=27BD53AB6F0428A3A0478DA61268197FEB0155307F1FBF956B984CAF0B7B477&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vâlâ Riyâseti [MVL]*, No.825, Gömlek No.23/1.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22852477&Hash=5FE13ADBE10C665FD97333277E5E84A666657244D221AC44ECD3B9C84DA3C8C2&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *İrade Meclisi Vâlâ, [İ.MVL]*, No.332, Gömlek No.14232.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21312188&Hash=0532B47C3B64A134B8BF28ADA2CDD50C9949DF4398C6019A77BCB33DE18D0D1E&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No.1664, Gömlek No.37.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=33250453&Hash=1966152322675AAFE6C7ED2E6CB230C898C2E398A99D5A98082B1A3B52E443AD&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *İbnülemin Vakıf [İE.EV]*, No.68, Gömlek No.7407/2.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23165064&Hash=1FEDAD832164711CE5CDCDC1E3CDF73F7FB0AA770DE3C9D4E91223417712A5C&Mi=2&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Evkâf Berat [EV. BRT]*, No.26, Gömlek No.18.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=33070030&Hash=5D5D076F49C0C88505CF82CF95AC429F5998E891D53E3BD4E09D3AD43C29D124&Mi=0&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Evkâf Defterleri [EV.D.]*, No.29719, Gömlek No.12.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21519043&Hash=2C42DC69DC8E35714C52EE3251F5AFA6170F7DEC4888A009A29DFA31652AD40B&Mi=11&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No.1881, Gömlek No.141012/1.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22096652&Hash=F9F005BEC8706934A9F67B6382D9B587397CEA2ABF7DD49F40292EC4BC24A507&A=2&Mi=0>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No.1881, Gömlek No.141012/2.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22096652&Hash=F9F005BEC8706934A9F67B6382D9B587397CEA2ABF7DD49F40292EC4BC24A507&Mi=2&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No.1881, Gömlek No.141012/3.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22096652&Hash=F9F005BEC8706934A9F67B6382D9B587397CEA2ABF7DD49F40292EC4BC24A507&Mi=4&A=2>

BOA, Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Arzuhâl ve Jurnaller [Y. PRK. AZJ]*, No.50, Gömlek No.107.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20213385&Hash=D380EA558A3E0055666FD38EBF7850DC7640207DA86251C37A3A7FAC56F452E7&A=2&Mi=0>

Diğer Kaynaklar

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1.Basım, 1997.

Bostan, İdris. “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/202-205. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Çam Mevlüt-Hacıömeroğlu Beyhan. “Tarihçe-i Ayasofya”, *Vakıflar Dergisi*, 53, (Haziran/2020), 247-263. <https://dergipark.org.tr/pub/vakiflar/issue/55398/759710>.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/497-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Emecen, Feridun. “Fodula”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/ 167-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Eyice, Semavi. “Ayasofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938).
- Güler, Mustafa-Kızıldağ, Necla. "Eyüp Sultan Türbesi Vakıfları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2020): 155-163. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1308374>
- Hamadezade Halil Hamdi Paşa. *Evkaf Hakkında Sadarete Takdim Edilen Layiha*, İstanbul: Selanik Matbaası, 1325.
- Kala, Eyüp Sabri. “Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı, Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 15, (June/2020), 99-130. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmia/issue/55240/758040>.
- Kandemir, İsmail. *Ulu Mabed Ayasofya*, İstanbul: Cadde Kültür Kitabevi, 2004.
- Nursel Manav, “II. Meşrutiyet”te Abdülhamid Dönemi Kadroların Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (Haziran/2017), 240. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318542>
- Özmel, İsmail. “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/107-108. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öztuna, Yılmaz. “Osmanlı Türkiye’sinde Enflasyon”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 5 (Temmuz/1994):22-24.<http://tarihvemedenyet.org/wp-content/uploads/2009/08/Osmanli-Turkiyesinde-Enflasyon.pdf>
- Öztürk, Nazif. “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/ 521-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, Said. “Eyüp Camii, Türbesi ve İmaret Vakfiyesinin 1575 Yılı Bütçesi”, V. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri, ed. Osman Sak (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2002), 1/54.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Yazıcı, Tahsin- İpşirli, Mehmet. “Ferrâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Hüseyin. *Ayasofya*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1991.